

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

**Харківський національний університет внутрішніх справ**

**Сумська філія**

**Кафедра гуманітарних дисциплін**

**ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ**

**з навчальної дисципліни «Гендерна психологія»  
вибіркових компонент  
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

**081 Право (право)**

**№ 8 за темою 3 «ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ. ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ  
ТА ДИСКРИМІНАЦІЯ»**

**Суми 2024**

**ЗАТВЕРДЖЕНО**

Науково-методичною радою  
Харківського національного  
університету внутрішніх справ  
Протокол від 14.08.2024 р. №8

**СХВАЛЕНО**

Вченою радою Сумської філії  
Харківського національного  
університету внутрішніх справ  
Протокол від 08.07.2024 р. №8

**ПОГОДЖЕНО**

Секцією Науково-методичної ради  
ХНУВС з гуманітарних та  
соціально-економічних дисциплін  
Протокол від 13.08.2024 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії  
Харківського національного університету внутрішніх справ  
Протокол від 27.06.2024 р. №22

**Розробник:**

Професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС, канд. іст.  
наук, ст. наук. співр. Надія ДЕМИДЕНКО

**Рецензент:**

Професор кафедри психології та педагогіки Харківського національного  
університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, доцент **Наталія  
МІЛОРАДОВА**

## ТЕМА №3 ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ. ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ ТА ДИСКРИМІНАЦІЯ

### План лекції

1. Гендерні аспекти сімейного насилля.
2. Стратегії поведінки жінок в ситуації тривалого сімейного насильства

### Рекомендована література

#### Основна

1. Левченко К. Б. Гендерне тяжіння. Харків, «ФОЛІО», 2019. 189 с.  
**URI:**<https://folio.com.ua/books/Genderne-tyazhinnya>
2. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. К., 2014. 65 с.  
**URI:**[https://www.naiu.kiev.ua/files/zakon\\_ukr/gender/Martsenyuk\\_Gender\\_and\\_no\\_n\\_discrimination\\_.pdf](https://www.naiu.kiev.ua/files/zakon_ukr/gender/Martsenyuk_Gender_and_no_n_discrimination_.pdf)
3. Ткалич М. Гендерна психологія : навч. Посібник. Київ : Академвидав, 2016. 254 с.  
**URI:**<http://uaoppp.com.ua/read/59/>
4. Фулей Т.І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с.  
**URI:**<https://www.osce.org/files/f/documents/a/5/249271.pdf>

#### Додаткова

1. Гендерна рівність на ринку праці: як досягти рівня країн ЄС (2019)  
**URI:**<http://surl.li/ifuvi>
2. Гендерні аспекти оплати праці (2020) **URI:**<http://surl.li/ifuva>
3. Демиденко Н.М. Гендерний паритет на українських землях у XIV-XVII ст.: права жінки у шлюбі. *Вісник національного університету міністерства оборони України*. 2023. №4. С.66-71.  
**URI:**<http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/280098/276317>
4. Кікінежді О. М., Василькевич Я. З. Психологічна безпека особистості в контексті елітарно- освітньої парадигми. Психологічна безпека особистості у змінному світі: міжнародна колективна монографія / за заг. ред. І.В.Волженцевої. Переяслав-Хмельницький : Домбровська Я.М., 2019. С. 287-304.  
**URI:**<http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/13279>
5. Чепурко Г. Гендерна рівність у світі праці в Україні / Гульбаршин Чепурко; Міжнародне бюро праці, Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Київ : МБП, 2010.  
**URI:**<http://surl.li/ifuvi>

### Інформаційні та навчальні ресурси в Інтернеті:

1. Гендерна статистика України. Сучасний стан, проблеми, напрямки вдосконалення.

**URI:**<http://dhrp.org.ua/uk/publikatsii/124-henderna-statystyka-ukrainy-suchasnyi-stan-problemy-napriamky-vdoskonalennia>

2. Журнал «Спільне». Гендер і праця. **URI:**<http://surl.li/ifu>

3. Ідея та цінність гендерної рівності у політиці Європейського Союзу. **URI:**<http://povaha.org.ua/ideya-ta-tsinnist-hendernoji-rivnosti-u-politytsi-evropejskoho-soyuzu/>

4. Права жінок і гендерна рівність в Україні. **URI:** <http://helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/>

## Текст лекції

### 1. Гендерні аспекти сімейного насильства

Детермінанти сімейного насильства. Проблема сімейного насильства дотепер не стала предметом уваги в суспільстві не через її відсутність. У відомчих статистичних обліках, які ведуться дільничними інспекторами національної поліції останнім часом, у зв'язку з прийняттям Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" досить широко відображаються дані про осіб, які вчинили насильство в сім'ї та перебувають на профілактичному обліку. Ці відомості включають інформацію про стать, вік, родинний зв'язок злочинця з потерпілим, тощо. Відомості ж про осіб, які потерпіли від насильства в сім'ї до цих обліків на заносяться. Тому й досі офіційні статистичні дані про цю категорію потерпілих незначні.

Дослідженнями проблеми внутрісімейних злочинів займаються такі автори, як Д.А. Шестаков, Б.Г. Тугельбаєва, О.В. Старков, В.П. Рєвін, М. Кошарний, В. Берестова та ін. Не дивлячись на появу нових форм насильницьких злочинів, побутові насильницькі злочини все одно переважають, тому актуальною залишається проблема психологічних характеристик як жертв злочинів, так і осіб, які їх скоюють. Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" визначає, що насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному та психічному здоров'ю.

Нині склалися три основних підходи до вивчення проблеми насильства в сім'ї: соціально-історичний; системний сімейний та індивідуально-психологічний. Перший розглядає насильство як соціальну проблему, що ви-через домінуючу позицію чоловіка у суспільних відносинах. Другий підхід фокусується на походженні та формах конфлікту, вивчаючи особливості взаємодії, динаміку спілкування, процес вирішення конфліктів у сім'ї як системі. Індивідуально-психологічна перспектива розгляду проблеми передбачає пошук специфічних рис образника та жертви, а також наслідків насильства на особистісному рівні.

Насильство в сім'ї проявляється в основному:

– з боку батьків по відношенню до дітей;

- по відношенню до іншого члена подружжя;
- з боку дітей та онуків по відношенню до старших членів сім'ї.

Незважаючи на всю серйозність проблеми, більшість випадків сімейного насильства, з мовчазної згоди жертви, так і залишається внутрішньою проблемою, тим самим все сильніше розв'язуючи руки кривдникові. Причиною такої поведінки, перш за все є незнання населенням законодавства країни, а звідси – незнання своїх прав та обов'язків, по-друге – у свідомості багатьох сімейне насильство не є чимось неприпустимим, більш того, сімейне насильство розглядається як елемент виховання (при патріархальній структурі сім'ї, тощо), по-третє – існуюча авторитарна структура відносин в сім'ї призводить до формування пасивної позиції слабкої сторони подружжя.

До образливої, насильницької поведінки відносять: по-перше – фізичне насильство – вчинок, що або був здійснений з метою, або сприймається як такий, що здійснювався з метою ушкодження іншої людини. по-друге – психологічне насильство, а саме – один з шістьох типів психологічного насильства: висловлена погроза, приховала погроза, прихована погроза щодо використання фізичного насильства, жорсткий контроль поведінки, патологічні ревності, ментальна деградація, ізоляція.

Насильство в сім'ї значною мірою визначається культурними й соціальними схемами, зокрема, такими, як гендерні стереотипи та настанови щодо їх застосування в сімейних стосунках. Понад 60% жінок в Україні зазнають психологічного, фізичного або сексуального насильства, майже кожна третя – від партнера. Про це свідчать дані дослідження Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) з питань добробуту та безпеки жінок в Україні.

«Результати свідчать про те, що дві третини (67%) жінок в Україні віком від 15 років зазнали психологічного, фізичного або сексуального насильства. Найбільшим фактором виявилось фізичне та/або сексуальне насилля з боку партнера, про що повідомили майже коженні три з десяти опитаних жінок (28%)», – йдеться у повідомленні на сайті Організації. Ще одним ключовим висновком стало те, що жінки, чиї партнери воювали під час конфлікту на сході України, частіше ставали жертвами насилля з боку партнера.

Автори дослідження дійшли висновку, що насилля проти жінок дуже тісно пов'язане із недостатністю гендерної рівності, що само по собі витікає з

наявності небезпечних стереотипів та ставлення. «В Україні 41% жінок вважають, що якщо чоловік кривдить свою дружину, то вирішуватися це має в межах родини. Крім того, жінки часто просто не знають, що робити, якщо вони зазнають насилля. Тільки 17% опитаних вважали себе поінформованими з цього питання, у той час як майже половина (48%) відчували, що мало знають або зовсім не знали, що їм робити (17%)», – йдеться у дослідженні.

Дослідження було проведено у 2018 році у кількох країнах. У ході дослідження проведено інтерв'ю з понад 15 000 жінками в семи державах-учасницях Організації з безпеки і співробітництва в Європі: Албанії, Боснії і Герцеговині, Молдові, Північній Македонії, Сербії, Україні та Чорногорії. Дослідження також проводилося у Косово. В Україні було опитано 2 048 жінок

(«Більш ніж половина жінок в Україні зазнають насильства. За результатами дослідження ОБСЄ, 2018 р., див. За посиланням: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2827156-bilse-polovini-zinok-v-ukraini-zaznaut-nasilstva-obse.html>).

Основними формами насильства над жінками є завдання фізичної шкоди, побоїв та образи. Серед факторів, які вплинули на скоєння злочину жінками є:

- невирішені життєві ситуації,
- негативні психічні стани та стан алкогольного сп'яніння.

Зокрема, до невирішених життєвих ситуацій відносяться довготривалі ситуації внутрішньосімейної агресії.

Вбивства, які скоюються жінками в результаті внутрішньосімейної агресії, є результатом домашніх сварок, вони скоюються "в момент емоційного вибуху", без умисності і, як правило, відбуваються вдома, "на кухні", з використанням ножа в якості зброї, або ж інших побутових предметів. Жінка – жертва насильства з боку чоловіка протягом багатьох років – несподівано використовує фізичну силу, вбиваючи чоловіка – джерело цього насилля. Внутрішньосімейна жорстокість має важливі наслідки для психічного здоров'я жінок, так "синдром побиваних дружин" тривалого часу і є доказом домашньої жорстокості.

Уявлення про гендерні розбіжності статей, які сформувалися до теперішнього часу, дозволяють по-новому поглянути на стосунки, які складаються в сім'ї, особливо в конфліктних та криміногенних ситуаціях. Чоловік, як глава сім'ї, раніше сприймався в суспільстві як відповідальний за поведінку жінки та інших членів сім'ї, і вважалося, що він має право на

різноманітні засоби виховання та контролю над членами сім'ї. Жінка, як "хранителька вогнища" має забезпечити емоційний комфорт, добробут своєї родини, тобто якість родинних стосунків залежить від жінки. Якщо, шлюб невдалий, в першу чергу суспільством звинувачується жінка, більш того, вона відчуває провину за психологічну атмосферу сім'ї. Чоловік може вдаватися до різних засобів тиску, що підтримують у підлеглену позицію жінки. Вони включають ізоляцію, залякування нав'язування почуття провини, залежності, безнадійності. Як правило, у жінки формується ціла система неадаптивних думок і вірувань, що підтримують сімейні дисгармонії, навіть у випадку, коли їх продовження стає небезпечним для життя.

## **2. Стратегії поведінки жінок в ситуації тривалого сімейного насильства**

Типовими стратегіями міркування жінок в ситуації тривалого сімейного насильства є: – бажання турбуватись про чоловіка: "Лише я можу врятувати його"; "Я потрібна йому"; "Якщо я все робитиму добре, це скінчиться". – намагання бути терпимою до образ: "Я хочу бути терплячою та доброю жінкою"; "Я обіцяла бути вірною"; "Він — найважливіша людина в моєму житті, моя половина до самої смерті". – зменшення інтенсивності образ: "Насправді він ображає мене не так вже й часто"; "Я знаю, що він намагається

не бити мене по обличчю"; "На щастя, він "відходить" дуже швидко". зняття з чоловіка відповідальності за образу: "Він не хотів ображати мене, а лише втратив контроль над собою"; "Він не винен, він був п'яний"; "Його життя надто тяжке» - заперечення можливості покласти край стосункам: "Я нікому не потрібна і самотність для мене нестерпна"; "Я не можу уявити життя без нього"; "Я не знаю, що я ще можу зробити" .

Загальними рисами психологічних моделей поведінки жінок-жертв насилля в сім'ї є тенденція звинувачувати самих себе, почуття сорому та приниження, бажання приховати факти жорстокого поводження від оточуючих, близьких, родичів, а також почуття "потрапляння в пастку". Багато жінок соромляться прохати про допомогу чи навіть відчують страх, оскільки їх попереднє прохання про допомогу не було задоволено ні працівниками міліції, ні родичами. Таким чином, побутові злочини, скоєні жінками, є типовими і тому мають найбільшу питому вагу серед насильницької жіночої злочинності.

Це свідчить про наявність проблеми прихованого побутового насильства, на яке жінка відповідає насильницькими діями, що, в свою чергу, потребує певного комплексного експертного дослідження особистості учасників злочину та ситуації злочину. Різноманітні дослідження показують, що жертви сімейного насильства часто були жертвами або свідками насильства з боку батьків, які мали жорсткі гендерні настанови щодо статевих ролей, і такі жінки ще дівчатками звикли бути залежними та пасивними, підкорюватись чоловіку. Дитячий досвід сформував враження, що така поведінка є невід'ємною частиною життя жінки в сім'ї, тому віктимна поведінка сформувалася ще в дитинстві. Причини насилля в сім'ї та сімейного неблагополуччя вбивця звичайно пов'язує з особистістю жертви, при цьому в процесі сімейного конфлікту обидві сторони нерідко потребують доказів власної правоти, гіпертрофованому поданні власної образи. В ситуації, що склалася подружжя знають, що подальше сімейне життя продовжуватися не може, але часто випадок вирішує, хто стане жертвою, а хто – нападником.

Серед мотивів подружніх вбивств найбільш поширеними є наступні: - незадоволеність внутрішньосімейними стосунками; - самоствердження; - прагнення утримати чоловіка (дружину), які збираються піти з дому; - ревності; - корисливість.

Виникнення в людини спонукання до скоєння вбивства члена сім'ї є результатом конфліктного та складного процесу сімейного життя. В умовах подружнього конфлікту, який передувє злочину, мотивування залежить від складності та суперечливості міжособистісних стосунків суб'єкту та їх фіксації в його поведінці. Мотивування може не лише правильно відображувати мотиви, але й перекручувати їх. Більш ніж у третини чоловіків, які скоїли вбивство, ведучим мотивом виступає бажання самоствердитися, так як у мінливих умовах під час трансформації суспільних відносин змінюється роль чоловіків та жінок, змінюється традиційний розподіл ролей в сім'ї.

Третина жінок, які скоїли вбивство, прагнули утримати чоловіка, який збирався піти з дому. Приблизно така ж частка жінок скоїла вбивство через незадоволеність сімейними стосунками. Насильство в сім'ї являє собою

поступовий процес, який розгортається протягом тривалого часу й складається з декількох етапів. На першому етапі зростає напруження, яке відчувають члени сім'ї. В побуті з'являються епізоди грубого ставлення чоловіка до дружини, зловживання алкоголем. Одна із сторін займає активну, наступальну, егоїстичну позицію, друга сторона займає пасивну позицію, уникає сварок, але обидві сторони відчувають, що їм важко справитися з напруженням, розв'язати конфліктну ситуацію.

Другий етап характеризується актом фізичного насилля, під час якого майже відсутній контроль над власними діями. Якщо скривджена сторона не може відповісти агресією, в неї настає заперечення того, що відбулося, образа, можливий емоційний розлад, так побиті жінки частіше звертаються за допомогою через 24-28 годин після акту насильства. Наступний етап характеризується примиренням, каяттям кривдника.

Жертва перебуває в розпачі, і, якщо не відбувається розрив сімейних стосунків, на цьому етапі відбувається віктимізація жінки. Мають місце загальні риси, що характерні для чоловіків, які постійно ображають своїх жінок, а саме: - завищена самооцінка, - неадекватний Я-образ, - потреба в самоствердженні, - нездатність до співчуття, - низькі комунікативні здібності, - низький контроль за поведінкою, - апатія, - депресивні стани, - розлади уваги, волі, - деякі органічні синдроми, - зловживання наркотиками та алкоголем.

Тобто, психопатологія є передумовою, а не причиною насильницької поведінки. Чоловіки, що скоїли насильницькі злочини щодо своїх жінок, мають усталені настанови щодо статевої ролі, згідно з якими маскуліність включає незалежність, компетентність, агресивність, домінантність і контроль.

Дослідження показують, що всі ці особливості склалися на основі отриманого в минулому досвіду стосунків із батьками. Психологічний тиск та фізичне насильство призвели до недиференційованості статево-рольової ідентичності, тобто вони мають невизначену психологічну стать.

Таким чином, спостерігається висока кореляція між образливою поведінкою у власній сім'ї та образами з боку батьків у дитинстві. Проблема чоловіків, які ображають жінок, полягає у тому, що вони надто бояться виявити свій страх і через те втратити контроль. Образники невідрізняють своїх емоцій і всі негативні почуття (сум, образу, страх) виражають як гнів. Вони не знаходять у жінки захисту, який давала мати, і реагують таким чином, як це робив батько. Причина такого вияву емоцій — у тому, що страх, сум у свідомості згаданих чоловіків суперечить образу справжнього чоловіка і тому витісняється в підсвідоме. Невизнані емоції ховаються за лаштунками гніву й набувають аж надто маскулінного вигляду.

Як свідчать дослідження Даттона та Мак'Лелланда матері чоловіків, які били своїх жінок, в дитинстві вимагали від хлопчиків дисципліни, намагаючись запобігти покарань з боку домінантного та грубого батька. Мати контролювала емоції хлопчика, а батько показував взірць агресивної поведінки. З дитинства такі хлопчики звикли, що мати забезпечує спокій, регламентуючи дії та почуття. І навіть у зрілому віці вони підсвідомо розраховують на захист з боку материнської фігури, якою може стати жінка. Коли їх охоплюють якісь



неприємні почуття, особливо страх, вони розраховують на те, що жінка надасть їм внутрішній комфорт. Такі чоловіки потребують особливої уваги, їх очікування у близьких стосунках є надто високими та нереальними. Якщо ж вони не знаходять захисту та підтримки, на які розраховують, то починають гніватись. Адже у дитинстві вони більше звикли до проявів гніву, ніж страху. У таких подружніх взаєминах деструктивна поведінка, створення напруження набагато переважають конструктивне спілкування та прояви теплоти і любові.

Таким чином, певні характеристики насильства в сім'ї зумовлені деякими соціально-психологічними та гендерними факторами: наявністю випадків застосування насильства в батьківській сім'ї, суспільними нормами стосовно лідерства в сім'ї та поведінки членів сім'ї, соціальним статусом, сімейними взаємовідносинами, глибиною внутрішньосімейних конфліктів. Наслідками подружнього насильства може стати комплекс симптомів посттравматичного стресового розладу (страх, почуття безпорадності, високий рівень роздратованості, порушення сну), виникнення невіри у власні сили, зменшення здатності жертв до опору, зміна ставлення до себе, тобто відбувається процес віктимізації жінки. Наслідки застосування насильства щодо дітей завдають їм найбільшої шкоди та викликають дефекти соціалізації дітей-жертв насилля.